

СІМ'Я У РОЗВИТКУ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ

В статті розглядається роль сім'ї у розвитку обдарованості дитини. Особлива увага звертається на вплив цінностей, духовності сім'ї, освіченості батьків, їх поведінки, очікувань та відношення до дітей на розвиток здібностей останніх.

Ключові слова: сім'я, обдарованість, пізнавальна потреба, Я-концепція, самооцінка, дисинхронія, перфекціонізм.

Постановка проблеми. В умовах сучасної соціокультурної ситуації, що характеризується стрімкими змінами у різних сферах життя суспільства, безперервним запровадженням новітніх інформаційних технологій, все більшого значення набуває проблема виховання обдарованої особистості, яка нестандартно мислить, відмовляється від шаблонів та звичних способів діяльності, керується потребою у пошуках нового і оригінального.

Реформи, що відбулися за останнє десятиліття у вітчизняній системі освіти, їх спрямованість на гуманістичні, особистісно-орієнтовані технології, змінили ставлення до дітей, які виявляють неординарні здібності. З'явилися освітні заклади, навчальні й соціальні програми, громадські організації та фонди, що основною своєю метою вважають навчання та розвиток неординарної особистості.

Незважаючи на той позитивний внесок, що чинить ціленаправлене навчання й виховання на розвиток обдарованої дитини, роль сім'ї залишається вирішальною і незаперечною в цьому процесі. Батьки першими помічають ознаки обдарованості і від їх реакції та подальшого відношення до неї багато в чому залежатиме доля юних обдаровань. Розкриття обдарованості в процесі виховання – процес двосторонній, що дарує радість пізнання й творчості як дитині, так і батькам. Але проблема полягає у тому, що значна частина сімей не готова до виявлення обдарованості дітей та їх психолого-педагогічної підтримки. Тому в даній статті на основі теоретичного аналізу психологічних джерел зроблено спробу показати роль і можливості родини у розвитку потенціальних можливостей дитини.

Теоретичний аналіз проблеми. Сім'я виступає найбільш суттєвим чинником, що впливає на інтелектуальний, творчий розвиток дитини, формування її особистості в цілому. Стосунки між батьками і дітьми – найважливіше підґрунтя для розвитку їх здібностей, виховання добрих почуттів, відношення до самих себе та до всього світу. Обдарована дитина повинна постійно відчувати, що батьки розуміють та підтримують її, виявляють увагу до її інтересів і потреб. Згодом це визначить її самооцінку, активне чи байдуже ставлення до свого таланту.

Психологи відзначають, що зважаючи на широкий спектр цінностей в родині, в яких виховувались обдаровані діти, найбільш сприятливі умови для розвитку здібностей створювались при відповідному духовному рівні сім'ї. Головним було визначення цінності й підтримка освіти, самовдосконалення особистості, інтерес та повага до тієї сфери діяльності, в якій виявились високі здібності дітей, любов та віра в їх можливості. Навіть такі несприятливі умови, як недостатня матеріальна забезпеченість, неповна родина та ін. виявляються відносно нейтральними для розвитку обдарованості. Головне – це підвищена увага батьків до розвитку обдарувань дитини.

Висока цінність освіти в сім'ї, освіченість батьків є сприятливим чинником, що в значній мірі визначає розвиток потенційних можливостей дитини. Їх розкриття багато в чому залежить ще й від того, які здібності мають самі батьки і як вони розвивають їх у дітей. Дитина, як відомо, в першу чергу, орієнтується на батьків, переймаючи спочатку несвідомо, а потім достатньо усвідомлено манеру їх поведінки, відношення до роботи, людей, речей.

Дослідники психології обдарованості дотримуються єдності у тому, що основною рушійною силою розвитку здібностей є пізнавальна потреба. Якщо здібності від природи не даються і їх треба розвивати, то пізнавальна потреба дається зразу від природи, хоча її теж потрібно розвивати. Відсутність нормальних умов в родині для виховання призводить до руйнування пізнавальної потреби, а потім й до повного згасання.

Першорядною умовою розвитку пізнавальної потреби є батьківська любов. Дитина, особливо в перші роки життя, потребує величезної кількості любові: чим більше, тим краще. Але й досі багато батьків дотримуються стереотипних думок, що брати на руки дитину без потреби, показувати свою любов – значить балувати її й створювати проблеми з її слухняністю в подальшому житті [9; 41]. Як свідчать дані багатьох соціальних експериментів, батьківська любов є потужним джерелом психічного й соціального розвитку дитини. Вона наділяє її силою й здатністю протистояти різним життєвим складнощам, переборювати страх невдач, побоювання здатися нерозумним, смішним, створює підґрунтя для впевненості у собі, для самоповаги. Дитина, якій не вистачає любові, має не так багато шансів вирости повноцінною, психічно здоровою, а значить й обдарованою особистістю.

Наступна важлива умова розвитку пізнавальної потреби – відповідь на всі багаточисельні запитання дитини. Обдаровані діти дуже допитливі й прагнуть дослідити всі сторони оточуючого світу. В пошуках відповідей на запитання вони демонструють принаду завзятість. В цей період важливо

виявляти терпіння, доброту, уважність і використовувати запитання дітей для того, щоб стимулювати їх для подальшого дослідження. Важливо вислуховувати всі їх відповіді, виявляти інтерес до продуктів діяльності, уважно оцінювати їх, висловлювати при цьому як своє захоплення, так і критичні зауваження. Батьки повинні постійно заохочувати дитину до подальшої розумової активності власними захопленнями й порадами.

Відома дослідниця дитячої обдарованості В.С. Юркевич зазначає, що пізнавальна потреба зазнає руйнування в разі покарання дитини за зламану іграшку або якусь іншу річ, коли вона прагне до пошуку нової інформації і намагається зазирнути у середину, щоб з'ясувати цікаві, але незрозумілі для неї моменти. Таку поведінку дорослих В.С. Юркевич називає "батьківським злочином" і нагадує, що карати дитину за зламану іграшку принаймні до 6-ти років забороняється. Дорослі повинні розуміти, що дитина не може просто забавлятися, милуватися іграшкою, вона повинна активно з нею гратися.

Окрім зазначених, є ще чимало способів, за допомогою яких батьки успішно руйнують пізнавальну потребу – це "розірвана увага", примушення до читання та до будь-якої розумової праці, яка з самого початку розглядається як обов'язок, та й взагалі вся система батьківського виховання, що здебільшого характеризується як репресивно-анархічна [9; 41].

Батьки повинні усвідомити, що в перші роки життя дитині потрібна свобода для самостійного опанування світом. Безпосереднє дослідження довколишнього світу має для розвитку дитячих здібностей значно більше користі, а ніж насильницьке примушення до розумових занять, зокрема, до читання. Тому зайвими є хвилювання з приводу того, що інтерес та навички до читання в багатьох дітей з'являються пізніше. В більшості випадків відсутність розвинених навичок читання – це результат відсутності інтересу, а не здібностей.

Низка проблем у розвитку обдарованих дітей з'являється через те, що у них виникають свої специфічні складнощі у сім'ї. З появою ознак обдарованості багато чого залежить від поведінки батьків та інших членів родини.

Зустрічаються дві крайнощі. Одні батьки захоплюються кожним словом і кроком дитини, незвичайністю її можливостей. У всіх її діях вбачають прояв неординарності. Самі того не підозрюючи, вони формують завищену самооцінку, підігрують марнолюбство дитини, що може призвести до бракування самокритичності, гальмування в розвитку соціальних та побутових навичок, труднощів у спілкуванні з однолітками і навіть конфліктності.

Інші батьки, зауважує Б.Блум на основі даних своїх досліджень, не помічають досягнень дитини або не проявляють інтересу до них, ігноруючи її талантом. Якщо значущі дорослі не оцінюють дітей належним чином, то тоді вони роблять висновок, що саме головне – бути "як усі", не виділятися. Вони починають приховувати свої здібності й таланти, привчаються поводити себе "як усі", бо якраз за це хвалять. Таке поводження негативно впливає не тільки на розвиток здібностей, але й особистості в цілому. Тривале придушення інтелектуальних та експресивних потреб обдарованої дитини може призвести до емоційних ускладнень, конфліктності, неврозів і т.ін. Таким чином, не маючи можливості розібратися у собі, дитина вимушена пристосовуватися до інших. Це означає постійну "фальсифікацію власного Я".

Недооцінка обдарованості дитини може бути зв'язана з тим, що батьки роблять висновок про її можливості зі своїх дорослих позицій. Тоді в очах батьків досягнення дітей, їх малюнки, творчі роботи постають як малозначущі, недосконалі. Правильне відношення до дитячих робіт передбачає увагу, схвалення за старанність. Більш того, ці роботи варто зберегти, аби через деякий час порівняти їх з новими і відмітити динаміку інтересів, творчого самовиявлення дитини. Відношення батьків визначає розвиток потенційних можливостей дитини: її здібностей або будуть розвиватися і вона буде просуватися вперед, або намагатиметься сховати їх, щоб стати "як усі".

Родину обдарованої дитини часто хвилює її прагнення до переваги, досягнення успіху. Такий стиль поведінки нерідко болісно відбивається як на самій дитині, так і на стосунках з оточуючими. На думку Б. Блума, бажання завжди бути неперевершеним постає однією з ознак визнання людини в майбутньому і є ніщо інше, як яскраво виявлена мотивація досягнення. Для її розвитку з самого раннього віку необхідна підтримка дорослих. Значення мотивації досягнення як домінуючого чинника зараз відмічається майже в усіх концепціях обдарованості.

Велика настирливість у досягненні мети і захопленість справою можуть спричинити формування перфекціонізму. Це одна з проблем обдарованих дітей, що виявляється у підвищених вимогах до результатів власної діяльності. Дитина починає оцінювати себе за мірками дорослих, в результаті чого зазнає непотрібних переживань та страждань. Своєю надмірною увагою до здібностей дитини та надто великими очікуваннями батьки можуть розвивати і підтримувати у неї перфекціоністські тенденції.

Найчастіше таке відношення зустрічається у родинях, де батьки самі мають неабиякі здібності, цікаві захоплення та, відповідно, того ж очікують від дітей. Якщо дитині важко весь час відповідати гіпертрофованим очікуванням дорослих, то вона починає сприймати себе як невдачу в очах батьків і власних очей. Відповідні очікування дорослих знижують самооцінку дитини, формують негативне самоприйняття. Було помічено, що надмірні батьківські амбіції супроводжуються досить високим рівнем ворожості у дітей [5; 47].

На думку Роуландс, значна частина обдарованих дітей має негативну Я-концепцію. Це є наслідком як перфекціонізму обдарованої дитини, так і впливом нездійснених амбіцій та надій батьків, котрі схильні переоцінювати в своїй дитині ознаки високих здібностей. В зв'язку з цим здібні діти важко переживають життєві негаразди, "поразки", а себе сприймають як невдах. Завдання дорослих, у даному

випадку, полягає в тому, щоб уберегти їх від відчуття власної недосконалості. Дітей варто залучати до занять, в яких вони не зможуть показати найкращі результати (наприклад, до занять фізкультурою, танцями і т. ін., де вони не будуть відчувати себе першими, найкращими). Використання подібних прийомів виховання допомагає дітям навчитися краще розуміти себе, толерантно відноситися до оточуючих. "Невдачу треба приймати як можливість для переоцінки і адаптації, а не як привід для відчаю та самоприниження" – зазначає Роуланс [5; 47]. Батьки повинні звернути увагу дитини на інші її здібності й досягнення. Але головний внесок родини у виховання неординарної особистості полягає у розвитку її здорового й позитивного самосприйняття, формування позитивної Я-концепції.

Талановиті люди, згадуючи своє дитинство, часто відмічають, що батьки ніколи не сприймали їх як особистість, а бачили тільки їх здібності й досягнення. А між тим, по даним Б.Блума, отриманим в результаті дослідження відомих людей, ніхто з них не зміг би досягти високих результатів самостійно, без активної підтримки сім'ї [5; 126].

Діти з підвищеними можливостями тягнуться до старших дітей, бо однолітки не встигають за їх розвитком. Але щоб сприйняття дітей не було викривлено усвідомленням власної відмінності, варто заохочувати їх спілкування з однолітками, відмічаючи їх позитивні особливості. Інша частина обдарованих дітей виявляє незвичайну самодостатність. З раннього віку вони можуть займатися та розважати себе самостійно. У будь-якому випадку не варто чинити на дітей постійний тиск з метою наблизити їх до товаришів, а краще намагатися знайти можливість для спілкування. Для них – це шанс навчитися радіти успіхам інших, цінувати їх ідеї, якості, тобто розвинути навички соціальної поведінки. Родинне виховання повинно допомогти дитині запобігти гордовитості у спілкуванні та позбутися вчинків, що викликають негативну реакцію оточуючих.

Істотною проблемою обдарованих дітей є нерівномірність їх розвитку. На думку Ж.Ш. Терасье, це так звана дисинхронія в темпах розвитку інтелектуальної, емоційної та моторної сфер. Підвищені здібності можуть виявлятися в одній сфері, водночас розвиток іншої може бути нижчим за норму. У цієї категорії учнів спостерігаються складнощі в процесі соціальної адаптації, спілкування з однолітками. Їм важко знайти близьких друзів, у них з'являються проблеми участі в іграх однолітків, котрі здаються їм нецікавими або їх просто не приймають. В процесі адаптації одні діти намагаються підлаштуватися під інших, другі – захищатися від кривдників за допомогою слова, вражаючи ним уразливі місця образників. Батьки повинні допомагати дітям долати складнощі росту. Для цього варто зосереджувати увагу не тільки на розвитку яскравих, явних здібностей, а, перш за все, на розвитку всіх сфер особистості – інтелектуальної, фізичної, емоційно-вольової, соціально-комунікативної і створювати для цього необхідні умови. Батьки повинні проявляти неабиякий інтерес до захопленя дитини, активно включатися у спільну пізнавальну діяльність – спільні ігри, заняття, дозвілля (відвідування виставок, музеїв, подорожування), залучати її до процесу обговорення та розв'язання пізнавальних задач. Це нерідко приводить до об'єднання пізнавальних й особистісних інтересів батьків та дітей, на основі яких між ними виникають усталені дружні відносини. За таких обставин батьки самі починають навчати своїх дітей і часто стають дійсними наставниками на довгі роки.

Висновки. Роль сім'ї у розвитку обдаровань дитини є вирішальною й незаперечною. Батьки першими помічають здібності дитини і від їх уваги, любові, очікувань та бажання побачити їхні прояви залежить розвиток обдарованості. Оскільки здібності розвиваються тільки у діяльності, що є цікавою для дитини, насиченою позитивними емоціями, відчуттям успіху й досягнень, завдання батьків полягає у створенні сприятливих умов для такої діяльності.

Використані джерела

1. Белова Е.С. Одаренность малыша: раскрыть, понять, поддержать. – М.: Флинта, 2004. – 144 с.
2. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. – СПб., 2002.
3. Ивануць О. Роль сім'ї у процесі соціалізації обдарованих дітей // Психолог. – 2009. – № 11-12 (березень). – С. 56-58.
4. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности. – СПб.: Питер, 2009. – 448 с.
5. Одаренные дети: Пер.с англ. / Общ.ред. Г.В. Бурменской, В.М. Слущкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.
6. Поддяков А.Н. Развитие интеллекта и креативности детей // Вопр. психологии. – 2011. – № 2. – С. 158-160.
7. Психология одаренности детей и подростков / Под ред. Н.С.Лейтеса. – М.: Академия, 1996. – 416 с.
8. Савенков А.И. Одаренный ребенок в школе и дома. – Екатеринбург, 2004. – 272 с.
9. Юркевич В.С. Что делают родители для подавления одаренности ребенка // Магистр I. – 1992. – апрель. – С. 38-43.
10. Юркевич В.С. Одаренный ребенок: иллюзии или реальность. – М.: Просвещение, 1996. – 136 с.

Poznyak T.M.

FAMILY IN THE GIFTED CHILD DEVELOPMENT

In this paper the role of family in the child's giftedness development is discussed. Particular attention is paid to the influence of values, family spirituality, parents' level of education, their behavior, expectations and attitudes to their children and their abilities development.

Key words: family, giftedness, cognitive need, I-conception, self-appraisal, perfectionism.

Стаття надійшла до редакції 17.10.12